

УДК 316.4.063.4:331.101.26

Г. Лопушняк

РОЗВИТОК НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

Здійснено аналіз наукових досліджень у сфері соціальної політики та визначено проблематику сучасної науки у цій сфері, що потребує подальшої наукової розвідки. Обґрунтовано актуальність зазначеної тематики на сучасному етапі розвитку вітчизняної науки.

Ключові слова: соціальна політика, соціальні проблеми, соціальне залучення, соціальне відторгнення, соціальна сфера, соціальні послуги, соціальне страхування, людський розвиток.

Соціальна політика є центральною ланкою державної політики, а її ефективність та цілеспрямованість – нагальною суспільною потребою. Саме тому проблеми теорії та практики реалізації соціальної політики, підвищення її ефективності постійно були і залишаються в центрі уваги дослідників у галузі державного управління, економіки, права, філософії, соціології та політичних наук.

Метою статті є здійснення аналізу наукових досліджень у сфері соціальної політики та обґрунтування актуальності вказаних досліджень на сучасному етапі.

“Проблематика власне соціальної політики оформлювалася протягом XIX – XX ст. у зв’язку зі зростанням масштабів державного втручання в суспільні процеси, що сприяло виокремленню її зі всього комплексу суспільного регулювання в самостійний напрям, що охоплює своїм впливом специфічну сферу людського життя і діяльності. Поява самого поняття “соціальна політика” пов’язана з формуванням у Європі другої половини XIX ст. теорії і практики соціальної держави, яка активно втручається в суспільні процеси з метою їх регулювання і стабілізації. Нові функції держави, що виникли у зв’язку з її соціалізацією і набули більш системного і якісного характеру, об’єдналися в термін “соціальна політика” [1].

Вагомий внесок у дослідження окремих аспектів соціальної політики внесли політологи, які здебільшого розглядали її в контексті побудови соціальної держави. Здійснюючи дослідження теоретичних засад та практичних аспектів функціонування соціальної держави з використанням інструментарію структурно-функціонального аналізу, Л. Четверікова розглядає моделі соціальної політики соціальних держав. Їх порівняльний аналіз дав змогу автору “визначити, що соціальні держави різняться передусім пропорцією участі держави та громадянського суспільства в системі соціальної політики. Якщо за соціал-демократичної моделі основним суб’єктом соціальної політики є держава, то ліберальна модель передбачає більш рівномірний розподіл функцій між державою та громадянським суспільством. Окрім того, ліберальна модель соціальної держави більшою мірою орієнтована на індивідуальну ініціативу та відповідальність” [2].

Продовжуючи тему аналізу моделей соціальної політики, зазначимо, що у цій сфері досить важливе значення для України, яка перебуває у пошуку дієвої моделі соціальної політики, має досвід зарубіжних економічно розвинутих країн. Т. Семигіна виділяє “ліберальні моделі соціальної політики (Великобританія, США), у яких

забезпечення нужденних здійснюється на основі залишкового принципу із фінансуванням за рахунок державних зборів і податків; корпоративістські моделі (Німеччина, Японія), що ґрунтуються на обов'язковому соціальному страхуванні, і соціал-демократичні моделі (Швеція), де перерозподіл доходів здійснюється завдяки високому рівню оподаткування” [3]. Водночас, вона зазначає, що на нинішньому етапі в економічно розвинутих країнах існують схожі тенденції розвитку соціальної політики, а саме: посилення орієнтації на роботу в громаді, розвиток волонтерських та комерційних організацій, що надають соціальні послуги, впровадження ринкових відносин у соціальне страхування, зокрема поширення приватного пенсійного та медичного страхування, поглиблення адресності програм соціальної допомоги, поширення принципу перевірки матеріального становища при призначенні матеріальної допомоги, зменшення ролі профспілок у регулюванні питань ринку праці. Зауважимо, що більшість з цих тенденцій Україні є непритаманними.

Спроби пошуку вирішення соціальних проблем в Україні посилити увагу вчених до соціальної політики як наукової дисципліни. Проголошуючи у 1996 р. Україну соціальною державою, шляхів побудови такої держави не було визначено. Я. Ягодка пропонував її створення через “забезпечення збалансованого функціонування суспільства без струсів і потрясінь, досягнення в суспільстві злагоди, стабільності та соціальної цілісності...” [4], В. Піча та Н. Хома – через підвищення вартості національної робочої сили, підвищення платоспроможного попиту населення, посилення мотивації праці, тощо [5], але більшість вчених [6 – 8] схилилися до думки побудови соціальної держави через створення численного середнього класу. Погоджуємось із з цією думкою, оскільки досвід економічно розвинутих країн свідчить, що саме середній клас є основою соціальної стабільності в сучасному світі, основним внутрішнім інвестором держави, що створює масовий попит на споживчі товари і послуги. Його формування сприяє утворенню однієї з найважливіших передумов нормального функціонування економіки. З середнім класом пов'язуються встановлення соціальної гармонії, стабільний розвиток, індивідуальні свободи, економічна незалежність та гідне існування в сучасному суспільстві. Саме середній клас за своїм становищем та соціальними функціями, з одного боку, може бути провідником і рушійною силою реформ, ініційованих правлячою елітою, а з іншого – стати опорою місцевої влади у вирішенні соціальних проблем. На жаль, змушені констатувати, що жоден із перелічених шляхів так і не був реалізований в повному обсязі. Отже завдання для науковців різних галузей залишається відкритим.

Підкреслимо, що соціальна функція є однією з головних функцій соціальної держави, оскільки основними її цінностями, за твердженнями представників класичного лібералізму [9, 10] та представників позитивізму [11], є свобода, рівність, справедливість і солідарність. Нового гуманного змісту ці цінності набули завдяки представникам течії соціального лібералізму [12, 13], які пропонували за допомогою держави пом'якшити суспільну нерівність. Політику держави, спрямовану на пом'якшення нерівності в розподілі доходів В. Новіков називає соціальною політикою [14].

На основі дослідження розвитку соціальної політики України Н. Балтачеева виділяє три етапи її еволюції [15]. Перший (1880 – 1917 рр.) характеризується створенням системи соціального страхування – на випадок хвороби, від нещасних випадків, при настанні інвалідності та старості. Вперше основи прогресивного соціального законодавства були підготовлені в Німеччині О. фон Бісмарком. Другий етап вчена відносить до періоду післяжовтневої революції, а також світової економічної кризи 1929 – 1933 рр. та Другої

світової війни. На даному етапі у багатьох європейських країнах, а також у Північній і Південній Америці, Австрії, Новій Зеландії було запроваджено страхування з безробіття. Ще однією характерною особливістю цього етапу стала розробка У. Беверіджем системи соціального страхування, яка базувалась на принципах одноманітності, універсальності та загальності. Таким чином, на даному етапі "... було сформульовано основні напрями теорії і практики "держави загального добробуту", які потім було покладено в основи концепцій соціально-економічної політики інших європейських держав" [16]. Третій етап охоплює післявоєнний період і триває до сьогодні. Характеризується швидкими темпами збільшення соціальних витратів та більшою увагою вчених та політиків до питань майнової нерівності та перерозподілу суспільного продукту.

Досліджуючи різні аспекти соціальної нерівності в сучасній Україні з метою знаходження оптимальної комбінації щодо вирішення проблем сьогодення, включаючи розкриття стратегії виживання окремих соціальних груп, І. Ільчук справедливо вважає, що від подолання надлишкової соціальної нерівності в Україні багато в чому залежить майбутнє нашої держави. Вчений зазначає, що "параметри соціальної нерівності повинні бути об'єктом безпосереднього й опосередкованого (не прямого) державного впливу в тій ступені, в якій вони не підривають механізми ринкового регулювання, але в свою чергу нейтралізують його можливі негативні наслідки для економічної динаміки, добробуту й політичної стабільності суспільства" [17]. Отже, вирішення вказаної проблеми є одним із основних завдань державної соціальної політики в Україні.

Актуальність питань суспільної нерівності підтверджується низкою наукових досліджень, які знайшли своє відображення у працях таких відомих вчених: О. Балакіревої, Е. Лібанової, В. Семенова, Н. Холода та інших. Зокрема, у монографії "Детермінанти соціально-економічної нерівності в сучасній Україні" визначається специфіка трансформації детермінант соціально-економічної нерівності в умовах перебудови суспільства; досліджуються ключові критерії соціально-економічної нерівності та соціально-економічного розширення населення а також подаються рекомендації щодо гармонізації соціальної політики та процесів розвитку ринкової економіки.

Погоджуємось із твердженням Н. Холода, що найбільший вклад у нерівність розподілу доходів усіх домогосподарств вносить оплата праці. "Внесок нерівності з оплати праці у значення коефіцієнта Джині становив у 2000 – 2006 рр. за винятком 2005 р., коли внесок оплати праці у загальну нерівність становив 59%. У 2007 р. (населення згруповано за групами, залежно від подушних грошових доходів) внесок оплати праці у нерівність становив 72,5%" (у 2010 р. – 72,0% – Г. Л.) [18].

Величина заробітної плати характеризує стан економіки, ступінь її розвитку і місце на світовому ринку товарів. У цьому проявляється двоякість заробітної плати як соціальної і економічної категорії. З одного боку, вона відображає розміри індивідуальної заробітної плати, що забезпечує певний рівень життя, з іншого боку – визначає можливі витрати на відтворення робочої сили [19].

Пропозиції та рекомендації щодо удосконалення регулювання оплати праці в Україні, використовуючи досвід країн ЄС, висвітлені у монографії "Дослідження проблем оплати праці: порівняльний аналіз (Україна та країни ЄС)". Зокрема, запропоновано вдосконалення механізму регулювання заробітної плати, розширення джерел підвищення трудових доходів в Україні. Однак, незважаючи на те, що автори ставили собі за мету провести дослідження практичних проблем оплати праці в Україні і країнах ЄС, не зайвим був би більш детальний аналіз теоретичних аспектів оплати праці.

Другим за впливом на нерівність доходів домогосподарств є пенсії, частка яких у структурі доходів домогосподарств протягом 2000 – 2010 рр. становила від 10 до 13%, за винятком 2003 р. (8,4%).

Зазначимо, що реформування пенсійного забезпечення за останні роки в Україні стало предметом уваги не тільки науковців, а й вищого керівництва держави. Зокрема, у Програмі економічних реформ на 2010 – 2014 рр. “Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава” передбачено здійснення реформи пенсійного страхування. Передусім така увага викликана неспроможністю чинної пенсійної системи забезпечити потреби пенсіонерів.

Перші кроки до виконання зазначеного пункту Програми вже виконано. У липні 2011 р. прийнято Закон України “Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи”, яким створено певні умови для подальшого удосконалення системи пенсійного забезпечення пенсіонерів та повноцінного впровадження багаторівневої пенсійної системи в Україні. Маючи статус законопроекту, цей документ неодноразово був критикований науковцями, практиками, громадськими організаціями та пересічними громадянами. Якщо з потребою негайного реформування пенсійного законодавства в Україні згодні практично всі, то з окремими положеннями цієї реформи – ні.

Досить ґрунтовним і вагомим є дослідження цього напрямку групи науковців інституту демографії та соціальних досліджень імені М. Птухи НАН України, яке висвітлено у колективній монографії “Пенсійна реформа в Україні: напрями реалізації”. У ній розглянуто еволюцію форм пенсійного забезпечення, визначено чинники та передумови пенсійної реформи в Україні, узагальнено міжнародний досвід реформувань пенсійних систем, а також обґрунтовано невідкладність та напрями реформування солідарної пенсійної системи, оптимальні стартові параметри впровадження обов’язкового накопичувального пенсійного страхування та шляхи мінімізації пов’язаних із цим ризиків, виявлено основні проблеми та перспективи розвитку недержавного пенсійного забезпечення і професійних пенсійних схем.

Ще одним, “третім за значущістю внеском у нерівність розподілу доходів є грошова допомога від родичів. ... Внесок цього джерела у нерівність розподілу грошових доходів у 2000 – 2007 рр. становив 7 – 8%” (у 2010 – 8,6% – Г. Л.) [20], а внесок доходів від підприємницької діяльності та самозайнятості – 8,7%. Зауважимо, що вплив допомоги, пільг та субсидій на нерівність розподілу залишався здебільшого нейтральним, що свідчить про відсутність адресності державних трансфертів. Саме це питання на сьогодні потребує негайного вирішення, оскільки дасть змогу суттєво зменшити зловживання в цій сфері й вивільнити кошти для інших нагальних потреб економіки України.

Досить вагомий внесок у дослідження теоретико-методологічних основ соціальної політики України та процесів її формування й реалізації вніс один із фундаторів та організаторів сучасних наукових досліджень соціальних процесів в українському суспільстві засобами соціології – О. Яременко. Зважаючи на аналіз низки праць зарубіжних та вітчизняних учених, на узагальнення суспільно-політичної та науково-дослідницької практики, вчений запропонував ряд власних концептуальних рішень та інноваційних підходів до досліджень у галузі формування та оцінки ефективності соціальної політики, її програм та заходів. Зокрема, ним виділено певні принципи оцінювання ефективності соціальної політики, а саме: конструктивності, точності,

сприяння, структурованості, функціональної повноти, системності, доступності, визначеної точності та відкритості [21].

Пожвавлення інтересу економічної думки до проблем соціальної політики викликала глобалізація економіки, яка детермінує доступ населення до суспільних благ.

Необхідно відзначити початок дослідження нового для вітчизняної економічної науки напрямку – аналітичного узагальнення теорії фінансів домашніх господарств. Адже “економічною основою життєдіяльності будь-якого суспільства є домогосподарство – унікальне соціально-економічне утворення, в якому сконцентровані різноманітні аспекти людського буття” [22]. У цьому дослідженні вперше обґрунтовано сутність фінансів домогосподарств як сукупності економічних відносин домогосподарств, матеріалізованих у грошових потоках, які виявляються у формі доходів і витрат, щодо формування, розподілу та використання фондів грошових коштів з метою відтворення і розвитку людського капіталу та задоволення потреб членів цих господарств і суспільства загалом. Отже, фінанси домогосподарств розглядаються у контексті людського капіталу.

Необхідно підкреслити, що питанню розвитку людського капіталу присвячена велика кількість наукових досліджень, серед яких праці: О. Балакіревої, О. Давидюк, Е. Лібанової, О. Макарової, Н. Ушенко та інших. Всі дослідники цього напрямку одностайні в необхідності вкладання коштів у людський капітал, оскільки вважають, що інвестиції в людину сприятимуть розвитку всіх сфер національного господарства.

Про значущість зазначеної проблематики свідчить і те, що кожного року, починаючи з 1990 р., ООН публікує доповідь про розвиток людини. Вона містить багатий фактичний матеріал і на численних прикладах показує конкретні можливості реалізації різних напрямів людського розвитку. Видання ПРООН широко використовуються урядами, засобами масової інформації, відіграють важливу роль у формуванні соціально-економічної політики в багатьох країнах.

У Доповіді за 2011 р. “Сталий розвиток і рівність можливостей: краще майбутнє для всіх” підкреслюється нерозривний зв’язок між сталим розвитком і соціальною справедливістю. За цього сталість розглядається як екологічна і як соціально-економічна проблема відповідальності людей за майбутнє Планети. Зокрема, у цьому документі зазначено, що найсправедливіший та найефективніший спосіб досягти екологічної сталості полягає в усуненні диспропорцій в охороні здоров’я, освіті, доходах і гендерному аспекті, підкріплених глобальними діями у галузі енергетики та захисту екосистем. Однак “сталість не є винятково або навіть першочергово екологічним питанням... В своїй основі вона залежить від того, який спосіб життя ми обираємо і чи усвідомлюємо, що всі наші дії будуть мати наслідки для семимільярдного населення планети, а також для інших мільярдів, які житимуть після нас, у майбутні сторіччя” [23].

Найважливішим показником у цій доповіді є індекс людського розвитку. Значення ІЛР України за 2011 р. дорівнює 0,729 – у високій категорії людського розвитку, що ставить країну на 76 позицію з 187 країн і територій.

За період із 1990 до 2011 рр. значення ІЛР України зросло із 0,707 до 0,729, або на 3 відсотки чи в середньому приблизно на 0,1 відсотка за рік. Зазначимо, що ІЛР є середнім вимірником основних досягнень країни щодо людського розвитку, а отже, як і будь-яке інше середнє, певною мірою маскує нерівність розподілу людського розвитку серед населення в межах окремих країн. Для вирішення цього питання “ІЛР, скоригований на нерівність”, є новим показником, що враховує нерівність за кожним із трьох вимірів ІЛР.

Так, якщо значення ІПР України 2011 р. скоригувати на нерівність, то воно впаде до 0,662, тобто через нерівність у розподілі показників вимірів знизиться на 9,2%.

Незважаючи на те, що Україна входить до числа країн із високим індексом людського розвитку, внаслідок соціального відторгнення окремі суспільні групи не мають можливості повною мірою скористатися правами на освіту та охорону здоров'я, зайнятість та належний рівень життя, задоволення культурних, релігійних, соціальних потреб. “У сучасних умовах проблеми соціального відторгнення пов’язують не лише з відтворенням соціальної нерівності, а й з розривом соціальних зв’язків та кризою ідентичності, що охоплює значну частину суспільства” [24].

Найбільш повно питання соціального відторгнення висвітлені в Національній Доповіді про людський розвиток “Україна: на шляху до соціального залучення”, в якій підкреслено, що обидві концепції – соціальне залучення та людський розвиток – є взаємодоповнюючими та взаємопідсилюючими. За визначенням авторів цієї доповіді, соціальне відторгнення є проявом прямого порушення базових прав людини – на якісну освіту, на медичні послуги і добре здоров’я, на прийнятний рівень життя, на доступ до культурного надбання, на захист своїх інтересів і загалом на участь в економічному, соціальному, культурному, політичному житті – та ознакою низького рівня людського розвитку в країні. Воно полягає в тому, що окремі люди, групи або цілі співтовариства страждають від ряду взаємопов’язаних проблем, таких як безробіття, низька кваліфікація, низький рівень доходів, погані умови життя, високий рівень злочинності, розпад сімей тощо.

Сучасна стратегія розвитку економіки України, що визначається обраною інноваційною моделлю та супроводжується інформатизацією виробничих відносин, демократизацією та інтелектуалізацією знань, зумовлює посилення ролі людини у соціально-економічному розвитку, що своєю чергою зумовлює необхідність підвищення вимог щодо формування якісних характеристик людського капіталу [25].

Таким чином, реалізація інноваційних важелів людського розвитку повинна стати в Україні пріоритетним напрямом стратегії не тільки соціальної політики, а й економічної. Відповідно, видатки на соціальну сферу та соціальний захист населення мали б розглядатися не як витрачання бюджетних коштів, а як соціальні інвестиції, за допомогою яких держава зможе досягнути високого рівня розвитку. Окрім того, досягнення високого рівня людського розвитку є неможливим за наявності значних груп населення чи осіб, які є соціально відторгнутими. З огляду на вище зазначене, соціальне залучення є засобом забезпечення людського розвитку.

Як зазначають дослідники цього напрямку, ефективність реалізації інноваційних важелів розвитку трудового потенціалу може підвищуватися саме шляхом удосконалення його якісних характеристик, зокрема покращення стану здоров’я населення, підвищення рівня освіти та кваліфікації; збільшення рівня зайнятості шляхом посилення мотивації населення до економічної активності та створення сприятливих умов для її реалізації [26].

Однак існують певні ризики, пов’язані з економічними спадами, несприятливими демографічними тенденціями, політичною нестабільністю та відсутністю системного підходу у прийнятті управлінських рішень. Безумовно, що ці ризики впливають на загальний рівень людського розвитку, не оминаючи жодної соціальної групи. Саме на висвітлення основних проявів посилення соціальних ризиків людського розвитку в Україні, виявлення глибинних причин та передумов існуючої ситуації спрямована колективна науково-аналітична монографія “Людський розвиток в Україні: мінімізація соціальних

ризиків”. Зважаючи на світовий та вітчизняний досвід досліджень людського розвитку, власні розробки з питань соціальної політики, демографії, соціальної економіки, ринку праці, фінансування соціальної сфери, автори монографії обґрунтовують шляхи щодо пом’якшення соціальних ризиків на основі реструктуризації зайнятості, трансформації системи соціального захисту, реалізації політики соціального включення, розвитку та підтримки сім’ї. Також вчені наголошують, що показники людського розвитку мають розглядатися і як цілі окремих бюджетних програм (у разі, якщо такі програми спрямовано винятково на покращання людського розвитку), і як окремий вид показників результативності виконання інших бюджетних програм, де вони будуть слугувати індикаторами досягнутого соціального ефекту від впровадження таких програм.

В цьому контексті хочемо звернути увагу на науковий доробок відомої дослідниці соціальних проблем О. Макарової, яка присвятила свою монографію теоретико-методологічним проблемам розробки, оцінки та впровадження державних соціальних програм. Авторка пропонує методіку аналізу та оцінки ефективності державних соціальних програм на етапах впровадження та реалізації, застосовуючи такі підходи: “... оцінка змін параметрів і об’єкту програмування; оцінка вартості приросту соціального капіталу завдяки зміні соціальних показників; оцінка ступеню досягнення цілей; оцінка співвідношення отриманих результатів та витрат на розробку та впровадження програми; оцінка суб’єктивної думки осіб, що користуються програмою; оцінка непрямих соціальних та економічних наслідків програми” [27].

Проведений нами аналіз державних цільових програм, які затверджені з метою вирішення певних соціальних проблем, засвідчив, що окремі з них не мають усіх необхідних атрибутів таких програм, а саме: обґрунтованої системи (дерева) цілей та засобів їх досягнення, прогностичних варіантів реалізації цілей, різних сценаріїв перебігу подій в Україні та зовнішньому середовищі тощо. Окрім того, більшість зазначених програм в кращому випадку фінансуються наполовину.

Найбільшою проблемою у зазначеній сфері, на нашу думку, є відсутність постійного моніторингу таких програм, що своєю чергою суттєво впливає на прийняття управлінських рішень.

У сучасному світі динаміка суспільних процесів досить часто випереджає управлінські можливості державного апарату, демонструє їх неадекватність швидкозмінній соціальній реальності. У зв’язку з цим активізувалися наукові дослідження у сфері державного управління, пов’язані як з окремими напрямками соціальної політики, так і з забезпеченням її ефективного формування і реалізації загалом.

Найбільш вагомими у цій галузі знань дослідженнями, що стосуються соціальних питань, є наукові праці М. Білинської, Н. Діденко, Д. Карамішева, Н. Кризиної, О. Кроноса, С. Майбороди, З. Надюк, В. Огаренка, О. Осауленко, П. Петровського, Я. Радиша, І. Рожкової, А. Халецької, О. Черниш та інших.

Зауважимо, що у більшості досліджень із державного управління відсутні економічні аспекти регулювання тої чи іншої сфери. Безумовно, що ці питання є предметом досліджень економічних наук, однак проблеми економіки, на нашу думку, неможливо вирішити без ефективного управління, як і не можна назвати ефективним управління, не розглядаючи економічних проблем.

Зауважимо, що сучасна модель української держави все ще базується на патерналістській ідеології, основою якої є масштабний перерозподіл коштів переважно у формі різних трансферів, що не стимулює населення до економічної активності.

В цьому контексті не можемо оминати і сферу соціально-трудових відносин, яка стала предметом дослідження О. Кроноса. Згідно із класифікацією державної соціальної політики [28], ця сфера є предметом відання політики зайнятості і охорони праці і є надзвичайно важливою, оскільки саме на неї покладено зобов'язання щодо забезпечення реалізації основоположного соціального права українських громадян – права на працю. Цікавою є пропозиція вченого щодо реформи всієї системи державної мінімальної гарантії оплати праці. Ми погоджуємось, що створення української моделі мінімальних гарантій оплати праці на концептуальній основі гарантій вартості робочої сили повинно включати: "...визначення як основного елемента зіставлення не ризи малозабезпеченості або прожиткового мінімуму, а вартості робочої сили [29], однак пропозиція О. Кроноса щодо диференціації ставок мінімальної заробітної плати залежно від регіону країни, на нашу думку, не відповідає принципам соціальної справедливості та рівності можливостей.

Досить важливим напрямом удосконалення відносин у соціально-трудої сфері є "подолання дефіциту нового мислення у роботодавців в оцінці провідної ролі людського фактора в економічному зростанні й послідовне поширення соціальної відповідальності бізнесу, розширення його участі в підвищенні добробуту населення" [30]. У цьому випадку безпосереднє відношення до підвищення трудової активності кожної людини має гуманізація соціальних і трудових відносин.

Зазначимо, що важливою формою стимулювання трудової мотивації персоналу є надання соціальних гарантій, більшість із яких характеризують якість трудового життя. Забезпечення передбачає здійснення заходів за відповідними напрямами [31]: отримання працівником справедливої винагороди, визнання праці робітника; удосконалення організації праці, підвищення її змісту; формування безпечних та здорових умов праці; наявність і можливості правового захисту працівників; можливість професійного росту і впевненість у майбутньому; дружні відносини працівників із колегами і можливість участі в прийнятті рішень (психологічний клімат); достойне місце роботи в житті людини, її захищеність на підприємстві; забезпечення можливостей працівнику використовувати і розвивати свої можливості та інші.

Вирішення цих надзвичайно важливих для кожного громадянина завдань потребує функціонування ефективної системи соціального захисту, адже розбудова громадянського суспільства в Україні неможлива без належного гарантування на її території прав і свобод людини та громадянина, особливе місце серед яких займає право на соціальний захист.

Підтримуємо думку А. Халецької про те, що формування механізмів соціального захисту повинно відбуватися не на основі державної добродійності, а як сукупність державних гарантій, що надаються кожному і що забезпечують дотримання прав людини. Система соціального захисту має бути інтегрованою, багаторівневою, дієвою на всіх рівнях із чітким визначенням прав, відповідальності та функцій кожного [32].

Вважаємо, що в умовах обмеженості фінансових ресурсів необхідною є зміна ролі та функцій держави в сфері соціального захисту. Ми не заперечуємо того, що держава повинна надавати певну допомогу громадянам та їх родинам, якщо вони не можуть власними зусиллями в силу різних причин (хвороби, інвалідності, похилого віку тощо) підтримувати необхідний мінімальний життєвий рівень. Однак, на нашу думку, держава насамперед, повинна створити такі умови для своїх громадян, за яких кожен зміг би забезпечити достойний рівень життя не тільки для себе, але й для своєї сім'ї. Це дозволить суттєво зменшити видатки на різного роду допомоги. В цьому випадку

управління у сфері соціального захисту буде тісно переплетене з державною політикою зайнятості і охорони праці, яка також є одним із видів державної соціальної політики і включає політику регулювання ринку праці й забезпечення ефективної зайнятості населення, політику організації та нормування праці, політику забезпечення безпечних умов праці, політику забезпечення справедливого вирішення виробничих колективних спорів і трудових конфліктів.

У регіональній економіці особливу роль у процесі дослідження соціальної політики відіграє геопросторова парадигма. З її допомогою, як зазначає У. Садова, вдається з'ясувати питання ролі цілеспрямованої діяльності і комунікації особи у трансформації середовища, у якому вона живе і працює, встановити водночас як середовище детермінує модель поведінки людини на шляху задоволення нею соціальних потреб [33].

В управлінні соціальними процесами, де головним об'єктом управління є людина, соціальні групи і суспільний розвиток, особливо велике значення має інформація [34]. Тому зростають вимоги до інформаційного забезпечення діяльності органів державного управління та інших державних і недержавних інститутів. "Інформаційна база соціальної ... політики має бути якісною, тобто достатньо об'єктивною, оперативною та відповідною міжнародній методології, забезпечувати довіру користувачів – експертів, урядовців, законодавців, представників засобів масової інформації, громадських організацій, розробників моделей тощо" [35]. Без уніфікованості інформаційного забезпечення діяльності регіональних органів праці та соціального захисту населення, які здійснюють обробку документів отримувачів соціальних допомог, компенсаційних виплат, субсидій та соціальних послуг; без єдиної методології організації роботи щодо надання соціальних допомог і послуг, оперативного відомчого і безвідомчого обміну інформацією; без локальних мереж, а також без повної інформації про групи населення з низькими доходами в існуючих відомчих інформаційних ресурсах неможливе підвищення ефективності державної соціальної політики.

Останніми роками досить часто представники органів державної влади говорять про важливість соціальної орієнтації та соціалізації економіки, наслідком чого стане підвищення добробуту населення. Однак через суб'єктивні та об'єктивні причини ці слова не знаходять втілення у практичних діях, так і залишаючись деклараціями.

Теоретико-методологічною основою такого підходу можна назвати неокласичний напрямок А. Маршала, що пов'язав накопичення багатства з розвитком людини, яка, на його думку, є і головним засобом виробництва багатства і кінцевою метою цього багатства [36], а також положення економічної теорії Дж. Кейнса, який зосередив увагу на припущенні, що реалізація здібностей людини, її особистого вибору призводить до економічного зростання.

У цьому контексті привертає увагу і колективна монографія вчених під керівництвом Ф. Бурджалова "Соціальні джерела економічного розвитку" [37], у якій ідеологічною основою є те, що економічне зростання, підприємницька діяльність і, насамперед, державна політика повинні бути підпорядковані вирішенню соціальних проблем.

Дослідження соціальної політики як пріоритетного напряму державної політики знайшло відображення у монографії "Державна соціальна політика як передумова економічного розвитку України". У цій роботі вперше визначено концептуальні засади соціальної доктрини держави як основного стратегічного документа країни, обґрунтовано необхідність її розробки, з'ясовано зміст та сутність самого поняття "соціальна доктрина

держави”. Однак ці питання потребують глибшого дослідження, зокрема в частині структури зазначеного документа та його впровадження у практику.

Виходячи з вищевикладеного, можна підсумувати, що питання формування і реалізації соціальної політики є надзвичайно актуальними на сучасному етапі розвитку України і, незважаючи на величезну кількість публікацій, ця сфера потребує постійного моніторингу і удосконалення, оскільки від її ефективності залежить не тільки добробут населення, а й розвиток держави, включаючи і економічний. Зокрема додаткових досліджень потребують: питання розробки і впровадження соціальної доктрини України, реформування системи соціального захисту населення, пенсійної системи України, проблематика соціальних пілг, оплати праці та забезпечення соціальних прав громадян, удосконалення системи соціальних стандартів, а також визнання соціальної політики як основного напрямку державної політики України.

Література

1. Григорьева И. А. Социальная политика: основные понятия / И. А. Григорьева // Журнал исследований социальной политики [Текст]. — 2003. — № 1. — С. 40—45.
2. Четверікова Л. О. Соціальна держава: структурно-функціональний аналіз [Текст] : автореф. дис. на здоб. наук. ступ. к. політ. н. : 23.00.02 / Четверікова Лариса Олегівна. — Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2006. — 21 с.
3. Семигіна Т. В. Моделі соціальної політики економічно розвинутих країн: історія та сучасний розвиток [Текст] : автореф. дис. на здоб. наук. ступ. к. політ. н. : спец. 23.00.01 — теорія та історія політичної науки / Семигіна Тетяна Валеріївна. — К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2007. — 22 с.
4. Ягодка А. Г. Соціальна інфраструктура і політика [Текст] : навч. посіб. / А. Ягодка. — К. : КНЕУ, 2000. — 212 с.
5. Піча В. М. Політологія [Текст] : навч. посіб. для студ. ВЗО I—IV рівнів акредитації / В. Піча, Н. Хома. — 2-ге вид. — К. : Каравелла, 2001. — 344 с.
6. Куценко О. Д. Общество неравных. Классовый анализ неравенств в современных обществах: опыты западной социологии [Текст] / Куценко О. Д. — Х. : Видавничий центр ХНУ ім. В. Каразіна, 2000. — 316 с.
7. Трансформаційні процеси, соціальна стратифікація і перспективи становлення середнього класу / Е. М. Лібанова // Економіка і прогнозування [Текст]. — 2002. — № 2. — С. 34—60.
8. Симончук Е. В. Средний класс: люди и статусы [Текст] : монографія / Е. В. Симончук. — К. : Институт социологии НАН Украины, 2003. — 464 с.
9. Дидро Д. Избранные произведения [Текст] / Дидро Дени. — М. ; Л. : Гослитиздат, 1951. — 412 с.
10. Монтескье Ш. Л. Избранные произведения [Текст] / Монтескье Шарль Луи. — М. : Госполитиздат, 1955. — 800 с.
11. Конт О. Общий обзор позитивизма [Текст] / Огюст Конт ; пер. с фр. И. А. Шапиро ; под ред. Э. Л. Радлова. — изд. 2-е. — М. : Книжный дом “ЛИБРОКОМ”, 2011. — 296 с. — (Из наследия мировой философской мысли: история философии).
12. Милль Дж. С. Основы политической экономии / Джон Стюарт Милль // Экономическая мысль Запада [Текст] : в 3 т. Т. 3. — М. : Прогресс, 1981. — 447 с.

13. Сэ Жань Батисть. Трактат политической экономии / Сэ Жань Батисть // Библиотека экономистовъ [Текст]. — Вып. VII. — М. : Типо-Литография О. И. Лашкевич и К°, 1896. — 136 с.
14. Новіков В. Подолання бідності – нагальна проблема соціальної політики / В. Новіков // Україна: аспекти праці [Текст]. — 2001. — № 1. — С. 23—26.
15. Балтачєєва Н. А. Теорія та практика формування і реалізації соціальної політики в Україні [Текст] : монографія / Н. А. Балтачєєва. — Донецьк : ДонНУ, 2010. — 423 с.
16. Там само.
17. Соціальна політика в умовах поглиблення соціальної нерівності в Україні [Текст] : монографія / за ред. І. Льюка [та ін.]. — К. : [б. в.] ; Херсон : Вишемирський В. С., 2010. — 376 с.
18. Холод Н. М. Розподіл доходів та бідність у перехідних економіках [Текст] : Назар Холод. — Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2009. — 442 с.
19. Костишина Т. А. Формування конкурентоспроможної оплати праці [Текст] : автореф. дис. ... д-ра екон. наук: 08.00.07 / Костишина Тетяна Адамівна ; Ін-т демографії та соц. дослідж. НАН України. — К. : [б. в.], 2009. — 38 с.
20. Холод Н. М. Розподіл доходів та бідність у перехідних економіках... — 442 с.
21. Яременко О. О. Соціальна політика: теоретико-методологічні основи дослідження процесів формування та ефективності реалізації [Текст] : [монограф. ст. Вист. Інтерв. / О. О. Яременко. — К. : Ін-т економіки та прогнозування НАН України ; УІСД ім. О. Яременка, 2006. — 480 с.
22. Кізіма Т. О. Фінанси домогосподарств: концептуальні засади теорії і практики [Текст] : автореф. дис. ... д-ра економ. наук: 08.00.08 / Кізіма Тетяна Олексіївна. — Т. : ТНЕУ, 2011. — 36 с.
23. Доклад о человеческом развитии 2011. Устойчивое развитие и равенство возможностей: лучшее будущее для всех [Текст] / пер. с англ. ; ПРООН. — М. : Издательство “Весь Мир”, 2011. — 188 с.
24. Національна доповідь про людський розвиток 2011 “Україна на шляху до соціального залучення” [Текст] / [Е. Лібанова, Ю. Левенець, О. Макарова та ін.]. — К. : [б. в.], 2011. — 124 с.
25. Ушенко Н. В. Науково-методологічні основи державного регулювання відтворення людського капіталу України [Текст] : автореф. дис. на здоб. наук. ступ. д. е. н. : 08.00.03 – економіка та управління національним господарством / Ушенко Наталія Валентинівна. — К. : НДЕІ МКУ, 2008. — 32 с.
26. Людський розвиток в Україні: інноваційний вимір [Текст] : кол. моногр. / за ред. Е. М. Лібанової. — К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2008. — 383 с.
27. Макарова О. В. Державні соціальні програми: теоретичні аспекти, методика розробки та оцінки [Текст] : монографія / О. В. Макарова. — К. : Ліра, 2004. — 328 с.
28. Лопушняк Г. С. Державна соціальна політика як передумова економічного розвитку [Текст] : монографія / Г. С. Лопушняк. — Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2011. — 372 с.
29. Кронос О. І. Механізми реалізації державної політики у сфері соціально-трудових відносин: галузевий аспект [Текст] : дис. ... д-ра наук держ. упр. : 25.00.02 / Кронос Олександр Іванович. — Донецьк : Донецький державний університет управління, 2009. — 391 с.

30. Левін П. Б. Економічний механізм соціальної інфраструктури: стан і перспективи розвитку [Текст] : монографія / П. Б. Левін. — К. : Ін-т демографії і соціальних досліджень НАН України, 2008. — 313 с.

31. Концепция качества трудовой жизни в системе гуманизации труда (новые подходы к социальному менеджменту) / В. Н. Гончаров, В. В. Дорофиев, М. С. Радомская [и др.] ; под общ. ред. В. Н. Гончарова. — Донецк : СПД Куприянов, 2008. — 220 с.

32. Халецька А. А. Соціальний захист населення в Україні: теорія та практика державного управління [Текст] : монографія / А. А. Халецька ; Нац. акад. держ. упр. при Президентіві України. — Донецьк : Юго-Восток, 2010. — 430 с.

33. Садова У. Соціальна політика в Україні: регіональні дослідження та перспективи розвитку [Текст] : монографія / Уляна Садова. — Львів : ІРД НАН України, 2005. — 408 с.

34. Калачова І. В. Інформаційне забезпечення соціального управління [Текст] : монографія / І. В. Калачова. — К. : ІВЦ Держкомстату України, 2006. — 352 с.

35. Якість інформаційного забезпечення соціальної політики [Текст] : монографія / О. В. Макарова, В. Г. Саріогло, Г. І. Терещенко [та ін.] ; за ред. Е. М. Лібанової. — К. : ДУХ ІЛТЕРА, 2010. — 248 с.

36. Маршалл А. Принципы политической экономии [Текст] : в 2 т. Т. 1 / пер. с англ. Р. Н. Столпера ; общ. ред. и вступ. С. М. Никитина. — М. : Прогресс, 1983. — 415 с.

37. Социальные источники экономического развития [Текст] : монографія / [отв. ред. Ф. Э. Бурджалов]. — М. : ИМЭМО РАН, 2005. — 130 с.

H. Lopushnyak

RESEARCH DEVELOPMENT IN THE SPHERE OF SOCIAL POLICY

The analysis of the research in the field of social policy is carried out and the problems of modern science in this area, that requires further scientific exploration, are identified. The topicality of this subject at the present stage of development of domestic science is grounded.

Key words: social policy, social issues, social inclusion, social exclusion, social sector, social services, social security, human development.